Kovács Ágnes Zsófia

Szempontok a kortárs amerikai irodalom olvasásához

Amerikai irodalmár barátom meséli, hogy ő Toni Morrisont otthon nem tanított soha: nem volt kedve hozzá. Az afrikai-amerikai írónő a nyolcvanas években futott be villámgyors irodalmi karriert, amikor barátom PhD-stúdiumait végezte. A hirtelen jött siker gyanúsnak tűnt a fiatal irodalmár számára: nem tudta eldönteni, az a tény, hogy valaki afrikai-amerikai és ráadásul nő, vajon mennyiben járul hozzá az elismeréshez.[1] Morrison közben, 1993-ban, irodalmi Nobel-díjat kapott. Tíz-egynéhány év múltán barátomnak magyarországi vendégtanárként kellett belátnia, hogy saját irodalmiságról vallott szempontjainak nagyon is megfelel Morrison prózája, azzal együtt, hogy a szerző afrikai-amerikai és nő.

A történet felveti a hagyományos irodalomértés és a kortárs amerikai (USA-beli) (próza)irodalomban végbement multikulturális fordulat találkozásának lehetőségét. A kortárs amerikai irodalomban forradalmi jelentőségű események játszódnak le a hatvanas évek óta: egyre inkább a kisebbségi irodalmak helyeződnek az irodalmi érdeklődés előterébe. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az addig marginális irodalmak és művelőik tolódnak az eltűnőben

[1] Danilo Kiš több interjúban is nyilatkozott saját zsidó mivoltáról. Saját bevallása szerint jó ideig nem szeretett erről beszélni. Ennek kapcsán Kiš pontosan ugyanazt a problémát veti fel, amelyet amerikai tanárunk is: „Ám én nagy óvatossággal nyúltam ehhez a témához, s ma is így teszem, mert irtózom a kisebbségekről szóló könyvektől, mivel gyakran a szektásság sikerét hordozzák magukban, kisebbségi alibit, ami ezeket a könyveket irodalmon kívüli minőséggel ruházza fel, és a közönség is ekként fogadja őket. Mellékesen szólva nálunk, a jugoszláv, a horvát és a szerb irodalomban bizonyos írók ázsiója pont az ilyen szektásságon alapszik; ezeknél az íróknál fontosabb a jelző, mint a főnév: ők mindenekelőtt (programatikusan) *szerb, horvát* írók, s csak aztán *írók*. De ez a jelenség nem csak nálunk jellemző." Danilo Kiš, „Egy élet" *2000* 17(2005): 12, 55. 55–60. (fordította és összeállította Radics Viktória).

lévő középpont felé. Természetesen lehetséges más fogalmi térképen is ábrázolni a folyamatban levő és ezért nehezen leképezhető jelenségeket: például az új regionalizmus a váltást az irodalom keletkezésében szerepet játszó szocio-kulturális terekhez kötődően ragadja meg, s csoportosítja a szerzőket keleti-parti, déli, közép-nyugati, délnyugati stb. régiók szerint.[2] Tudatában kell lennünk annak is, hogy az érdeklődés irányának eltolódása mindemellett nem törli ki az amerikai irodalom tanulmányozásában eddig használatos elveket sem, tehát továbbra is beszélünk stílusirányokról, domináns „amerikai" műfajokról, amelyeket vonatkoztathatunk a multikulturális irodalmakra is. Jelen írás keretein belül szeretnék azonban a váltásra koncentrálni, s vázolni a multikulturalizmus hatását a kortárs amerikai (USA) irodalmi kanonizációra.

A továbbiakban a kortárs amerikai szépprózа szemléletes példáján keresztül szeretnék bevezetőt adni a közelmúltig marginálisnak számító, etnikai, faji, osztály- vagy nemi csoportokhoz köthető irodalmak térnyeréséhez. A kortárs irodalmi és irodalomtudományi érdeklődést a modern vagy a posztmodern amerikai irodalomhoz három szempontból hasonlítom: milyen új irodalomfelfogást, kanonizált szövegeket és olvasási stratégiákat jelent. Ezért először röviden bepillantunk a jelenség fejlődéstörténetébe, azután felvázoljuk a kialakulóban levő új kánon fő irányait. Végül egy konkrét szöveg elemzésével villantjuk fel a multikulturális irodalmak potenciálját.

I.

Az irodalomfelfogás változásának jelenségét leglátványosabban az egyetemi irodalom tanszékek elméleti és gyakorlati megközelítéseinek átalakulásában ragadhatjuk meg.[3] Az átalakulás okai pedig rövid történeti kitekintéssel válnak érthetővé.

Az amerikai egyetemeken ma az irodalom tanszék igen furcsa egyveleg: leginkább nem irodalmárok, hanem különféle más specialisták gyűjtőhelye. Találunk afrikai-amerikai stúdiumok szakértőjét, ázsiai-amerikai szakértőt, középkorászt, poszt-koloniális elmélet tudorát, populáris kultúra elemzőjét, filmesztétát, ikonográfust, társadalmi nemek szakértőjét s társadalomtudós politológust egyaránt.[4] A szereplők szakterületei szerint a felkínált programok jellege is változatos, a szimpla amerikai irodalom MA program helyett

---

[2] Példának okáért lásd a Charles L. Crow szerkesztette *A Companion to the Regional Literatures of America.* (Oxford: Blackwell, 2003) kötetet, amely elméleti megfontolások, régiók, valamint szerzők szerinti beosztásban tárgyalja az USA (nem csak kortárs) irodalmát.

[3] Bényei Tamás szerint a hatvanas évek óta a kortárs regény célközönsége leginkább a diákok és az irodalomtanító szakemberek. *Az ártatlan ország* (Kossuth, Debrecen, 2003), 36. o.

[4] Vincent B. Leitch és Mitchell R. Lewis, „Kritikai kultúrakutatás az Egyesült Államokban". *Helikon* 51(2005): 1–2., 102. o.

a legtöbb intézményben afrikai-amerikai, ázsiai-amerikai, populáris kultúra, gender studies MA programok közül válogathat a jelentkező. A posztgraduális és posztdoktori kutatási témák tekintetében is dominálnak a fenti specializációk szerint megválasztott témák; a kelet-európai megkésettségre és a váltás kényszerére egyaránt jellemző példa lengyel ismerősöm esete, aki Don DeLillóról, a kortárs prózaíróról szóló kiváló disszertációja után ma gőzerővel az afrikai-amerikai stúdiumok szakértőjévé képzi át magát, s erről szervez konferenciát.

Az egyetemi berkekben zajló, illetve már lezajlott átalakulások természetesen kihatással vannak a kultúripar más területeire is. Ha csak a könyvkiadás példáját tekintjük, kézzelfogható a multikulturális témákkal kapcsolatos kínálat rendkívüli bővülése. Az egyetemi tankönyvként szolgáló antológiák és kézikönyvek szöveg- és témaválasztása is tükrözi az érdeklődés új irányait. Itt a legszembeötlőbb példák közé tartozik a *Heath antológia*, melynek szerkesztője, Paul Lauter, több mint negyven szaktudóst kért fel társszerkesztőnek. Az antológiát a multikulturális szerzők erőteljes jelenlétével jellemezhetjük. Egy másik fontos példa a Sacvan Bercovich szerkesztette *Cambridge-i amerikai irodalomtörténet*. A kézikönyv számos kötetének fejezetcímeiben a műfaji beosztás mellett professzionalizációról, irodalmi piacról, faji előítéletekről stb. olvashatunk. Jellemző sikertörténet Julie Rivkin és Michael Ryan a Blackwellnél már második kiadásban is megjelent *Irodalomelmélet* című antológiája is: itt kiemelt szerkesztői cél volt a kritika klasszikus irányainak és legújabb fejleményeinek bemutatása egy köteten belül, így a könyv utolsó fejezetei kisebbségi stúdiumokról, kulturális stúdiumokról szólnak, s a cikkeknek csak elenyésző része foglalkozik szűken vett „irodalmi" elemzésekkel. Ilyen elméleti érdeklődés mellett nyilván a különböző kisebbségi szerzők köteteinek megjelentetésére is több igény és lehetőség van.

Az egyetemi berkekből kigyűrűző újszerű tematikák irodalmi szemléletmódváltást jeleznek. A változás mozgatórugóinak megértéséhez célszerű egy rövid kitérőt tennünk az amerikai irodalmi kánon változásainak történetéhez – mivel szükséges fő témánk megértéséhez. Amerikai irodalmi kánonokról szólván meg szokás különböztetni az amerikai Új Kritika (modern) irodalmi kánonját, valamint az amerikai dekonstrukció (posztmodern) kánonját. E sematikus leegyszerűsítésnél maradva, az Új Kritika tagadhatatlan érdeme volt az amerikai irodalom intézményesített tanulmányozásának megteremtése a negyvenes-ötvenes években: szövegeket emelt ki, szövegolvasás módszertanáról szóló kézikönyvek születtek, irodalomelméleti tézisek fogalmazódtak meg. A szövegközpontú „szoros" olvasás formális elvei lehetővé tették a szövegek *értelmezés*ét[5], amely során az olvasó a kiemelt szövegekbe kódolt ame-

[5] *The Cambridge History of American Literature*: *vol. 8. Poetry and Criticism,* 1940–1995. Sacvan Bercovitch, gen. Ed. (Cambridge: CUP, 1996), 298. o.

rikai tradíció életre keltésén fáradozott. A szépprózánál maradva, ilyen nagy szövegnek számított többek között Hawthorne *A skarlát betű* című regénye, Melville *Moby Dick*je, Jamestől a *The Ambassadors* stb. A mi szempontunkból nem annyira az új kritikusok konkrét szövegkezelő stratégiái mint irodalomról, irodalmiságról vallott elvei és intézményes háttere a lényegesek: kiemelt szerzők kiemelt művein át egy bizonyos tradíció felfejtése[6] az amerikai irodalom egységes, eleve adott jellegét előfeltételezi. Az Új Kritika ezeket az elveket egyetemi oktatásban intézményes szinten fogadtatta el, mintegy megteremtve az egységes amerikai irodalom koncepcióját és művelésének helyét, illetve gyakorlatát.

Az Új Kritika gyakorlatát az amerikai egyetemeken a hetvenes években kezdte ki az európai indíttatású, de sajátosan helyi jellegzetességeket felvevő amerikai dekonstrukció. Ismét változtak az irodalomról vallott elvek, a szövegolvasás gyakorlata, és kicserélődtek, illetve újraértelmeződtek a kanonikus szövegek is. Az Új Kritikához képest a legfontosabb eltérést minden bizonnyal a nyelvről való gondolkodás jelentette. Derrida legfőbb amerikai képviselője, Paul de Man programadó írásaiban a nyelvi megfogalmazások ellentmondásosságán, a nyelvi-fogalmi jelentéslétrehozás jelentést elcsúsztató mozgásán, szakszóval *retoricitás*án van a hangsúly.[7] Ilyen értelemben bármely nyelvi produktum, köztük az irodalmi szöveg is, önellentmondásokkal tűzdelt, s így szubverzív jelenség, amelyet nem is annyira esetleg szándékolt jelentéséért, hanem az azt törlésjel alá helyező nyelvi ellentmondásai, a szubverzív jelleg feltérképezése céljából érdemes olvasni. E sommás és leegyszerűsítő pár mondatból is nyilvánvaló, hogy ebből a megközelítésből a szerzői szándék, a szöveg jelentése és egysége erősen problematikus fogalmakká váltak.

Mindez az Új Kritika amerikai irodalomról létrehozott felfogását alapjaiban támadta meg: kérdésessé tette, kiemelhetőek-e bizonyos szerzők; életre kelthető-e egy bizonyos jelentés, itt az amerikai tradíció, adott szövegből; egységesnek lehet-e venni imigyen az amerikai irodalom fogalmát. A dekonstruktív olvasat a nyelvi mozgások által létrehozott apóriák egymásra épülésének folyamatának újabb és újabb agyafúrt elemzéseivel rukkol elő, s nem kívánja mindezt valamely nemzeti, szerinte tévesen egységesnek gondolt tradíció keretein belül véghezvinni. Ugyanakkor annyiban hasonlít az elődök által véghezvitt munkához, hogy intézményes szinten elsöprő diadalt arat: az irodalomelméleti oktatás kötelező tantárggyá válik az amerikai egyetemeken, s az elméleti módszerre való reflexió szemináriumi szinten is követelmény lesz.

---

[6] Bókay Antal, *Az irodalomtudomány alapjai*. (BDTF, Szombathely, 1992), 83–84. o.

[7] Kovács Sándor sk, „Mi a dekonstrukció és miért mondanak olyan szörnyű dolgokat róla?" *Helikon* 40(1994): 1–2., 12. o.

A kánonváltások eddig látott elvei magyarázattal szolgálnak a multikulturális irodalmak térnyerésének jellemzőit illetően is. A (multi)kulturális fordulat tulajdonképpen válasz az előző változásokra, és ennyiben felfoghatjuk a harmadik nagy amerikai irodalmi kánonnak is. A szemléletmód újbóli megváltozásának két összetevőjét emelem ki: egyrészt a társadalom- és humán tudományok egészére ható szemléletmódváltás keretein belül történik, másrészt az irodalmon belülről is származnak jellemzői.

Az első megfontolás az, hogy a váltás itt nem csupán az irodalom tudományterületét érinti, hiszen kulturális stúdiumok iránti elköteleződés fellépésével jár együtt. Azt is mondhatjuk, a kulturális stúdiumok elméleti rendszere szerint ma az irodalom (bármely irodalom) a kultúra változatos megnyilvánulásainak egyikeként válik érdekessé, társadalmi és kulturális jelenségek kifejeződéseként, más ilyen jelenségek mellett és azokkal egybevetve. Egy angol vagy amerikanisztika tanszéken (és bármely eddigi nyelv és irodalom elnevezést viselő kutatóműhelyben) mindez annyit tesz, hogy az irodalom már nem az adott kultúra domináns reprezentációjaként szerepel, hanem mint *egy* lehetséges reprezentáció a többiek közül, amelyet történeti, társadalmi, szellemtörténeti stb. kontextusaiban, s ennek megfelelően más tudományok bevonásával célszerű elemezni. Ugyanakkor a kulturális stúdiumok sokszínű tematikáján és módszerein belül meg szokás különböztetni két irányvonalat: a „kulturalista" és a „strukturalista" irányt.[8] Ez nagyon röviden annyit tesz, hogy a kulturális stúdiumok egyrészt felhasználják az antropológia, szociológia, a társadalomtörténet módszereit, és a kultúrát az ember mindennapi gyakorlatainak egészeként fogják fel, amelyeket leírni szándékoznak – ez a kulturalista irány; míg a strukturalista irány a „kulturális formákat félig autonóm diskurzusoknak tekinti"[9], tehát nyelvi képződményeknek, melyek elemezhetőek a posztstrukturalizmus módszereivel. E két irány ötvözésével képzelhetjük el a humán tudományokon belüli nagy szemléletmódváltást, amely természetesen az irodalom területére is erősen hatott.

A második kiemelt összetevő, az irodalmon belüli változás, az etnikai stúdiumok és a posztkoloniális kritika felől eredeztethető. Az angol nyelvű irodalmak története a múlt század hatvanas éveiben teremtődött meg az angol és amerikai irodalomban. Angliában a Birodalom szétesése és az ezzel járó politikai és gazdasági hatalomátvétellel egyidejűleg, Amerikában a polgárjogi mozgalmak kiváltotta kulturális lendület hozadékaként történt.[10] Britanniában ez az Államközösség irodalmát jelentette, a volt gyarmatok területén

[8] Suart Hall, „A kritikai kultúrakutatás két paradigmája". *Helikon* 51(2005):1–2., 34. o.

[9] Vincent B. Leitch, i. m., 106. o.

[10] Rivkin Ryan Julie Rivkin és Michael Ryan, "English Without Shadows: Literature on a World Scale". In *Literary Theory: An Anthology.* Julie Rivkin, Michael Ryan, szerk. (Blackwell, Oxford, 2004), 2. kiadás, 959. o.

a helyi irodalmak felé fordult az érdeklődés, Amerikában az afrikai-amerikai irodalmak tanulmányozását karolták fel, s az amerikai indián kultúra intézményesítése kezdődött meg. A figyelem a többségi irodalom elnyomó, a kisebbségi irodalmak ellenálló és hibrid jellegére terelődött, kulcsszóvá vált a kettősség, kétnyelvűség, a több helyre tartozás.[11] A posztkoloniális irodalmak direkt politikai és társadalmi kontextusba ágyazódott léte kizárta a pusztán formai elemzést, viszont ez a kontextuális olvasási mód tette adaptálhatóvá a módszert a kulturális stúdiumok s végső soron a multikulturális irodalmak tanulmányozása terén.[12]

Az amerikai irodalmi kánon változásainál maradva a szemléletváltás szakítást jelent a megelőző kánonok formális, kontextust általában figyelmen kívül hagyó megközelítéseivel. Ugyanakkor visszatér az amerikai irodalomról szóló beszéd, persze lényegi változással: nem egyes, hanem többes számban, amerikai *irodalmak*ról folyik a gondolkodás, a fogalom plurális jellegét feltételezve, hisz a kisebbségi irodalmak felkarolása jellemzi, amelyeket egyre inkább mint a kisebbségi kultúrák részeit tanulmányoznak. Az irodalom olvasása során a különbség tiszteletben tartása, a jelentésképződésre, ellentmondásosságra, a szöveg potenciáljára koncentráló olvasási stratégia pedig átörökíti a posztstrukturalizmus által bevezetett nyelvre vonatkozó elveket is. Intézményesen a szemléletváltás új státusok (afrikai-amerikai szakértő, posztkoloniális szakértő, ázsiai-amerikai szakértő) betöltésének, s az eddigiek máshogy művelésének igényét hozza magával.

Miután vázoltuk az amerikai irodalom harmadik nagy kánonjaként aposztrofált multikulturális érdeklődés jelensége mögött húzódó elméleti és történeti okokat, valamint a jelenség fő vonásait, nézzük meg, kik képviselik ma ezt a hagyományt, és milyen jellegzetességekkel ruházhatóak fel a „harmadik kánon" egyes vonulatai.

II.

A multikulturális irodalmak kánonjai kialakulásuk során saját történetüket is kialakították, illetve kijelölték. Tulajdonképpen annak a folyamatnak lehetünk a tanúi a jelenben, ahogyan egy irodalmi terület az érdeklődés homlokterébe kerülve teoretikusan tematizálódik, kialakul történeti háttere és kortárs művelőinek klubja. Az amerikai irodalomban több ilyen jól körülhatárolható

---

[11] Julie Rivkin és Michael Ryan, "English Without Shadows: Literature on a World Scale". In: *Literary Theory: An Anthology.* Julie Rivkin, Michael Ryan, szerk. (Blackwell, Oxford, 1998), 1. kiadás, 854. o.

[12] Ilyen értelemben nagyon is kívánatos az irodalomtörténet számára kontextussal kapcsolatos előzetes kérdéseket kidolgozni. Így tesz Tomislav Žigmanov „A modern horvát irodalom a Vajdaságban: a nem-lét és az elementáris infrastruktúra hiánya között" című cikkében. *Híd* 69(2005): 5., 73–85. o. (Fordította Losoncz Alpár)

csoportosulást írhatunk le: az újabb kézikönyvek egyöntetűen a szerzők etnikai, faji vagy szexuális érdeklődése szerint csoportosítják a szerzőket.

Mivel jelen tanulmány célja a multikulturális kánonok kialakulása mögött húzódó folyamatok elvi vázolása és esettanulmányok bemutatása, ez a fejezet sem minősül hirtelen át formális irodalomtörténetté. Nincs is rá égető szükség, hiszen az amerikai próza és a multikulturalizmus találkozásáról remek összefoglaló leírások állnak rendelkezésünkre magyar nyelven is. Országh László és Virágos Zsolt *Az amerikai irodalom története* című munkájában a Virágos Zsolt nevével fémjelzett utolsó fejezet szépprózáról szóló részében a multikulturalizmust képviselő csoportok és szerzők alapos és kimerítő felsorolása található.[13] Figyelemre méltó számunkra, ahogyan Virágos bevezeti a kortárs próza multikulturalizmus jegyében értelmezhető csoportjait: „Az amerikai szépprózа fősodra perifériákról érkezett energiákkal töltekezett fel, így az afrikai-amerikai szépprózа mellett számos egyéb marginalizálódott etnikum irodalmával."[14] Virágos e csoportok (az őshonos amerikai, csikánó vagy mexikói-amerikai, ázsiai-amerikai [ebben egy indiai-amerikai]) szerint tárgyal néhány kortárs szerzőt. Ám alfejezetében más szempontok is helyet kapnak: az afrikai-amerikai irodalom külön kerül ismertetésre, s szerepelnek még a Déli reneszánsz, a realizmus, minimalizmus irányzatai is. Ugyancsak példaszerű áttekintést ad a témáról Bollobás Enikő tavaly megjelent *Az amerikai irodalom története* című munkája, amely a kortárs amerikai próza legfrissebb fejleményeit is aprólékosan számba veszi, és elhelyezi számunkra.[15] Bollobás a kortárs amerikai prózáról szólva az afrikai-amerikai, az amerikai indián, az ázsiai-amerikai, a csikánó/illetve spanyol ajkú, a homoszexuális és az AIDS ellen kampányoló csoportokat veszi sorra könyvében.

A multikulturalizmus irodalmairól kiválóan megírt áttekintő leírásokkal tehát már rendelkezik a magyar szakirodalom is. Az áttekintések műfajukból fakadóan azonban hiányérzetet hagynak az olvasóban. A körüljárásra még váró kérdés számomra például az, miért mennek végbe a fenti folyamatok, és milyen tendenciákat mutatnak. Sarkítottabban fogalmazva, egy problémaközpontú elemzés narratív kerete kívánkozik az áttekintő irodalomtörténetekben felsorakoztatott szövegek mellé. A továbbiakban e problémafelvetésnek megfelelően a kortárs amerikai szépprózа néhány kitüntetett területén, az afrikai-amerikai, az amerikai indián, az ázsiai-amerikai és a spanyol ajkú csoportokon belül csupán néhány fontosnak tűnő szöveg és téma megjelölésére szorítkozom.

---

[13] Országh László, Virágos Zsolt, *Az amerikai irodalom története.* (Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1997), 282–310. o.

[14] I. m. 292. o.

[15] Bollobás Enikő, *Az amerikai irodalom története.* (Osiris, Bp., 2005), 695–729. o.

Az afrikai-amerikai irodalom nyert legelőször létjogosultságot az amerikai egyetemeken, már a hetvenes évektől kurzusok és programok indultak e tárgyban. A hatvanas évek polgárjogi mozgalmának köszönhetően az afrikai-amerikai szerzők visszamenőlegesen is felkerültek az olvasmánylistákra. Egykori rabszolgák irodalmi igénnyel megírt beszámolóitól kezdve (F. Douglass, H. Jacobs) a húszas évek Harlemi Reneszánszának szerzőin át (W. E. B. DuBois, N. Larsen, J. Fusset, R. Ellison) a polgárjogi küzdelem harcos szószólóin keresztül (R. Wright, J. Baldwin, A Baraka) jutunk el a kortárs szerzőkig. Közülük a talán leginkább ismertek: Ishmael Reed, Toni Morrison, Edgar Wideman és Alice Walker. Általában a kiemelt művek közé tartozik Ishmael Reed *Mumbo Jumbo* (1972) című ál-detektívregénye: a műfajt parodizálva Reed egy harlemi haláleset kapcsán univerzális dimenziókat nyit, és a bűntettet Osiris meggyilkolásához, valamint az egyiptomi monoteizmus, az Aton-hit bevezetéséhez kapcsolja. Detektív hőse, Papa LaBas a voodoo istenség, Legba mása. A szöveg erősen támaszkodik Zora Neale Hurston *Moes, Man of the Mountain* című regényére. Találó szöveg Wideman *Brothers and Keepers* (1984) című (nem fiktív) családtörténete: egy sikeres apa és életfogytiglani börtönbüntetését töltő fia közti viszonyról szól, közvetve a faji megkülönböztetés módjait mutatja be. A Nobel-díjas Toni Morrison faji és nemi konfliktusok fantázia- és mitikus elemekkel átszőtt realisztikus leírásait ötvözi regényeiben. Leghíresebb munkája a *Salamon-ének* (*The Song of Solomon*, 1977) című regénye, amelyben a faji, nemi vagy osztályhelyzetük miatt elnyomottak emlékezetükben átírják a fehér ember elnyomásától szenvedett őseik történetét. A szöveg telítve van mágikus, fantasztikus és álombéli elemekkel, s bőven merít az afrikai-amerikai szóbeli tradícióból is. Alice Walker *Color Purple* (1982) című könyve sikerlisták élén szerepelt megjelenésekor, s azóta sem vesztett népszerűségéből. A szöveg egy déli afrikai-amerikai nő, Celie leveleinek füzére, amelyekben leírja a férfiak kezétől elszenvedett sérelmeit, majd belső átalakulását. Lelki felszabadulását, önmaga átformálását nőismerőseivel, -barátaival szövődő kapcsolatainak köszönheti. A regény nyelve, a nem-irodalmi fekete tájszólás a szövegben különleges kifejező erőt nyer.

Az afrikai-amerikai irodalom visszatérő témái a kulturális/faji kettősség, az afrikai-amerikai nő tapasztalata (kiszolgáltatottság, nemi és egyéb erőszak, eltaszítottság), s jellemző az összefonódó történetmondás, szóbeli hagyományból származó vagy írott történetek egymásba folyatása. Érdekesség, hogy a sci-fi és a detektívtörténet műfajaiban is maradandót alkot (többek közt) Octavia Butler, Samuel R. Delany és Walter Mosley. Az afrikai-amerikai kritika visszatérő témái a feminista kutatási projektekhez hasonlóan a revízió, a kulturális újjáéledés; a rasszizmus és a rá adott kulturális válaszok. Fontos képviselői a megélénkült afrikai-amerikai produktivitásnak a médiákból is ismert fekete entellektüelek, mint Stanley Crouch (*Always in Pursuit*,

1999), James McBride (*The Color of Water*, 1996), Henry Louis Gates (*Colored People*, 1994, *Ten Ways of Looking at a Black Man*, 1998).

Az amerikai indián (őshonos amerikai) irodalom tanulmányozásának kezdete a hatvanas évek végén–hetvenes évek elején szintén a polgárjogi mozgalmakhoz köthető. A folyamatban M. Scott Momaday *House Made of Dawn* (1968) című könyvének kiadása jelentett mérföldkövet. Jól ismert Leslie Marmon Silko *Ceremony* (1977) című regénye. Az Új-Mexikóból származó, Laguna Pueblo rezervátumban felnőtt írónő a második világháború Pueblo katonáinak életén keresztül a Pueblo indiánok sorsát és a pueblo kultúra rituális történeteinek fontosságát meséli el. A háborúból hazatérő férfiak iszákosságba menekülnek a jelen és a múlt elől, csak a főszereplőt sikerül nehézségek árán, a régi rítusok és modernizált formáik vegyítésével megmenteni. A másik kiemelkedő szerző Louise Erdrich, akit amerikai-indián tetralógiája tett ismertté: *Love Medicine* (1988) *The Beet Queen* (1986), *Tracks* (1988), *The Bingo Palace* (1994). Ezekben a regényekben Erdrich egy észak-dakotai rezervátum indián közösségének széthullását mutatja be a közösség különböző tagjainak különálló történetein és összefonódó rokonsági viszonyain át. Azonban lehetőségként mindig fenntartja a család összetartó erejének csodával határos hatását. Erdrichhez hasonlóan Thomas King is elegyíteni tudja az amerikai indiánok hétköznapi nyomorainak realista leírását a posztmodern regényekre jellemző történetmondással. A fiatalabb nemzedékből Sherman Alexie munkái, elsősorban *Indian Killer* (1996) című regénye ismert, amelyben egy indiánok megölésére specializálódott sorozatgyilkos esetén keresztül mutatja be a felkorbácsolt faji előítéleteket. A mai amerikai-indián kritika igyekszik a kortárs kritikai gondolkodásnak megfelelően értelmezni az amerikai indián szövegeket. Jeles képviselője ennek az erőfeszítésnek Gerald Vizenor, aki íróként is és teoretikusként is aktív, s értő módon egyesíti az amerikai indián kultúra jelenségeinek aprólékos leírását a posztstrukturalista elméleti elemzésekkel.

Az ázsiai-amerikai írónők népszerűsége a kortárs amerikai próza szembeszökő jellegzetessége. Itt a legismertebb név Maxine Hong Kingstoné, aki a *The Woman Warrior* (1978) című regényével az etnikai és nemi identitás problémáiba ütközik bele. A könyv narratívák egyvelege egy lányról, aki kötött társadalmi nemi szerepek és faji sztereotípiák által vezérelt társadalomban érik nővé és talál rá a kifejezés, a szavak hatalmára, amelyek segítségével összekötheti kínai és amerikai kulturális hátterét. Kingston későbbi művei szintén jegyzettek, *China Men* (1980) című regénye, az első párja, kínai-amerikai férfiak történeteiből áll, amelyekben a „kínai" férfiak igényüket fejezik ki [claim] Amerikára. Tananyaggá vált az etnikai sztereotípiákat, irodalmi és kulturális műfajokat parodizáló, ironikus *Tripmaster Monkey* (1989) is. A másik széles körben ismert ázsiai-amerikai szerző Amy Tan, aki a nyolcvanas években tett szert népszerűségre. Fő művének a *The Joy Luck Club* (1989)

című regényét tartják, melyben négy bevándorló anya és négy első generációs kínai-amerikai lány konfliktusait, beilleszkedési nehézségeit és a konfliktusok végső feloldódását mutatja be. Említést érdemel Gish Jen *Mona in the Promised Land* (1996) című regénye, amelyben a fiatalabb generáció nem képes megfelelni a bevándorló anya elvárásainak.

Az ázsiai-amerikai szerzők és a téma kritikusai számára az „ázsiai-amerikai" kifejezés gyűjtőfogalom jellege állandó problémát okoz. Ha meggondoljuk, szinte kötelezően, hiszen számos kisebb csoportot rejt magában: Fülöp-szigeteki, malajziai, indiai, pakisztáni, vietnami, koreai és egyéb származású szerzők mind ezen a kategórián belül kapnak helyet. A téma vezető kritikusa, Shirley Geok-Lin Lim szerint a terület tudományozása belső válságban van, amelyet pontosan a tanítandó szövegek és a kánon megállapítását övező vita[16] jelez. Az ázsiai-amerikai szerzők domináns motívumai például a kelet-ázsiai patriarchális rokoni és társadalmi nemi szerepek, a kulturális pluralitás és feszültségek, etnikai identitás fragmentálódása, asszimiláció nehézségei. Az ázsiai-amerikai irodalomkritika jellemző témái ebből fakadóan a negatív és pozitív sztereotípiák és a társadalmi nemek szerepeinek elemzése.

A csikánó és spanyol-amerikai irodalom kétnyelvű irodalom, ebben a kontextusban az angol nyelven főleg az USA-ról írott szövegekből mazsolázunk. Fontos megjegyezni, hogy az ázsiai-amerikai irodalomhoz hasonlóan a spanyol-amerikai is gyűjtőfogalom, hisz magában foglalja a csikánó (mexikói-amerikai), Puerto Ricó-i, kubai, dominikai szerzők szövegeit. Tomas Rivera *And the Earth Did Not Devour Him* (angolra fordítva 1987-ben) című könyve rövid történetek és „vignetták" sorozata egy vendégmunkás mexikói-amerikai fiúról az USA-ban a negyvenes-ötvenes évek fordulóján. A fiú megalázó, embert próbáló helyzeteken át „érik" felnőtté. Sandra Cisneros *The House on Mango Street*je (1985) Rivera szövegének női párja. A kis történetek füzére egy chicagói munkáscsaládban felnövekvő mexikói-amerikai lány hétköznapjairól szól, aki szeretne kilépni ebből a közegből. A családi otthon, a ház elhagyása egybeesik önmagára, saját hangjára találásával, de ugyanakkor arra is rá kell eszmélnie, hogy a családi közeget sosem fogja maga mögött hagyni. Cristina Garcia *Dreaming in Cuban* (1992) című regénye egy politikai okokból New Yorkba vándorolt valaha gazdag kubai családból származó kubai-amerikai lány varázsos elemekkel megtűzdelt identitáskereséséről szól – erre a történetre a későbbiekben még bővebben kitérünk. Fontos megemlíteni még a dominikai Julia Alvarez *How the García Girls Lost Their Accents* (1991) című könyvét, amelynek tizenöt története négy Amerikába emigrált lánytestvér életének harminchárom évét öleli fel. A költözéssel a testvérek

[16] Shirley Geok-lin Lim „Asian American Literature: Leaving the Mosaic". *US Society and Values*, 5(2000. február): 1. elérhető: *http://usinfo.state.gov/journals/itsv/0200/ijse/shirley.htm,* megtekintve: 2004. október 10.

társadalmi helyzete, nemi szerepei, életpálya-lehetőségei íródnak át, s ezt a lányok-nők más-más küzdelmek során dolgozzák fel.

A spanyol-amerikai szövegekben általában hangsúlyt kap a család szerepe, a kétnyelvűségből adódó nyelvi játék, kulturális túlélés szükségessége az asszimilációval szemben, és szerepel a vallási elem (katolikus vagy Santeria). Mint a többi csoportnál, itt is erősen jelen van az önéletrajzi vonatkozás. A latino és csikánó irodalomtudomány jellemző témája a határ fogalma, hiszen az USA és Mexikó határterületei képezik a csikánó élet tereit. A tudományterület kétnyelvű, s a posztstrukturalista elmélet olyan fogalmaival operál, mint a territorialitás és a hibriditás. A terület egyik vezető teoretikusa, Guillermo Bomez-Peña a kortárs amerikai kultúra kritikusa is egyben.

III.

Mivel jelen keretek között az izgalmas szövegekre csak pár mondat juthatott, hadd kompenzáljam a fenti felsorolást a továbbiakban egy önkényesen kiválasztott szöveg, Cristina Garcia *Dreaming in Cuban*jának részletesebb bemutatásával. A szöveg kis szeletet mutat csupán a multikulturális irodalmak sokféleségéből, de példaként nem szolgál. Hiszen amikor példáról beszélünk, a kis rész elvben tartalmazza a nagy egész jellegzetességeit. Viszont a multikulturalizmus kontextusában ellentmondásos módon pontosan a pluralitás, a „másság" elfelejtése volna egy önkényesen kiválasztott szöveget példának nevezni, mert ezeket az irodalmakat változatos kontextuális beágyazottság és formakészlet jellemzi, tehát lehetetlen egy kis részben tükröztetni az „egészet". Mégis fontosnak tűnik konkrétabban körbejárni az eddig általánosságokkal jellemzett multikulturális irodalom legalább eme apró, kiegészítésre váró mozaikdarabját.

Garcia *Dreaming in Cuban*ja nők három generációjának története, akiknek a családja Kuba politikai életének változásaival egy ritmusban hullik széjjel. A család és a politika összefonódásának három idősíkja van: a Castro előtti amerikai befolyás előtt álló Kuba, az 1959, Castro hatalomátvétele utáni pár év és a hetvenes évek végének, nyolcvanas évek elejének kommunista Kubája, illetve ennek az időszaknak a párhuzamos amerikai punk szubkultúrája. A Castro előtti idők Celia, a nagyanya emlékein át tükröződnek, a hatalomátvétel Lourdes, Celia idősebb lánya amerikai emigrációba vonulásának története köré szerveződik, míg a történetmondás „jelene" az utolsó sík, amelyben Pilar, Lourdes Amerikában felnőtt lánya meséli el saját útkeresését. A család tagjait a politika elválasztja egymástól. Míg Celia lelkes Castro-követő lett, Lourdes kritikátlanul imádja Amerikát, és éli az amerikai álomnak megfelelő életét. Felicia, Celia második lánya és Pilar apolitikusak, így az átpolitizált közegben ők is különállnak. Egy családban, ahogy az egyik szereplő meg is jegyzi, „mindig valahova állnod kell, a családok alapvetően politikai jellegűek".

A szöveg alapvetően női regény, amelyben a családi viszonyrendszer kozmikussá tágul. A történetben az anya-gyerek viszony változatai dominálnak. A nők mint lányok és anyák ismétlik és létrehozzák az őket meghatározó érzelmi viszonyrendszereket. A négyéves Celiát anyja eltaszította magától, ezért apai nagynénje nevelte fel. Ezt az anyai viselkedésmintát Celia saját lányával, Pilarral szemben ismétli meg, oly módon, hogy depressziós tünetekkel szanatóriumba vonul, és nem hajlandó a gyerekkel törődni: „Nem akarok emlékezni a nevére." [I will not remember her name] (43. o.), mondja. Második lányához, Feliciához már ennek ellentéteként jó anya szeretne lenni, ami elkényeztetésben nyilvánul meg. Felicia pedig felnőttként időről időre elveszti önállóságra, önreflexióra való képességét. A minta a következő generációban megint ismétlődik, hiszen Celia első lánya, Lourdes életéből hiányzik az anyai szeretet, és saját lányának sem képes ezt megadni. Második gyerekével talán máshogy viselkedne, de a magzatot elvesztette. Felicia első terhességéből született ikerlányaival nem törődik, Ivanitóval, később született fiával viszont szinte összenő – és a gyerek labilis idegrendszerű lesz. A család összes tagja az elégtelen anya-gyerek viszony ismétlődéseinek szenvedő alanyává válik.

Az elhagyatottság ezekben a történetekben létmóddá tágul. E létmódban Celia gyógyszere a depresszió és a politika, Feliciáé az emlékezetkiesés, míg Lourdes újraépíti magát az új országban saját Amerika-ideáljának megfelelően, amit senkivel sem tud megosztani. Pilar a punk szubkultúra szövegeibe menekül. Ám az elhagyatottság létmódjához kreatív erők is járulnak. Hiszen Celiát betegségéből előadóművész hajlama, a zongorázás és Lorca versei húzzák ki legalább egy fiktív valóságig, Felicia a szépségszalonban és a Santeria ceremóniákon alkot, Lourdes pompás süteményeket készít, Pilar pedig fest, zenél és varázsol. A történet tulajdonképpen Pilar fejlődésregénye, aki a családi és kozmikus elhagyatottságban különböző művészi érdeklődéseit és varázslatos érzékenységét felhasználva mégis otthon tudja magát érezni.

Honnan táplálkozik az életmentő kreativitás? A hétköznapi események mellett számos csoda is történik a szereplőkkel, s a csodák adják a nők erejét a továbblépéshez. A regényben a konkrét, történelmi pontosság átmenetek nélkül vegyül a képzelet játékaival. A tényszerűen megjelenített események szólnak Castro kommunista Kubájának hétköznapjairól, tüntetésről, rakétaválságról, kivándorlókról a perui nagykövetségen, a helyi bíróságok működéséről. New York a hetvenes évek végén virágzó punk szubkultúrája is pontosan dokumentált. A tényszerű elemek közé lépten-nyomon bebogozódó csodás szál az álmok, látomások és megérzések történetét fűzi egybe a tényekével. Lourdes számos alkalommal találkozik halott apjával New York utcáin, aki fontos üzenetet bíz rá Celia számára. Celia maga érzékeli a halált: férje utolsó éjszakáját és Felicia öngyilkossági kísérletét is. Pilar a voodoo va-

rázslás eszközeivel ismerkedve fedez fel magában látnoki képességeket, és ez a véletlenül előbukkanó képessége segít neki a helykeresésben. Amikor sok év sodródás után tíz év körüli fiúk támadják meg a parkban, megijed, de sértetlen marad. Végül megmagyarázhatatlan biztonságérzet fogja el: „Hátamat a szilfa tövének vetem és behunyom a szemem. Érzem a nagy főgyökér pulzálását, a törzsben üvöltő cselló hangját. Tudom, hogy a Nap forró drótokká perzseli a fa ágait. Nem tudom, mennyi ideig ülök így, de amikor kinyitom a szemem, a fiúk már eltűntek. Begombolom a blúzom, összeszedem a gyógyfüveket és a lemezt, visszarohanok az egyetemre." (202. o.) A gyógynövényes tisztítófürdők végeztével Pilar már azt is tudja: Kubába kell mennie. A látogatás összeköti őt a megérzések világával.

A regény címe *Kubaiul álmodni* is ezen a ponton nyer jelentést. A nyelvek szerepe már korábban is hangsúlyos: a kubai bevándorlók számára az angol a tények, az üzlet nyelve, míg a spanyol a költészeté és a szerelemé. A történet során Pilar viszonya folyamatosan változik a spanyolhoz (és önmagához). Először csak irigyli anyja kacskaringós spanyol káromkodásait, de neki ehhez nincs köze. Majd perui barátjával a spanyol lesz az intimitás nyelve. Aztán rájön, hogy spanyolul bensőséges beszélgetést tud kezdeményezni „idegenekkel" (más spanyol ajkú bevándorlókkal). S végül már spanyolul álmodik, vagyis kubaiul, ahogy a címben is szerepel, például a tengerről és a kék árnyalatairól. Pilar számára a nyelv önkifejezési módból az önmegalkotás eszközévé válik, de az egyetlen nyelv, ami erre képes, a „kubai" nyelv. Kubában spanyolul beszélnek, tényszerűen tehát nem létezik kubai nyelv: amit Pilarnak a „kubai" nyelv jelent, az a csodás elem meglátásának, fogalmizálásának képessége, ami csak Kubában, a kubai hagyományokban létezve válik lehetségessé számára.

A regényben a nyelv szerepe mellett a történetek elbeszélhetősége is problematizálódik. Ahogyan a kubai nyelv varázslatos szemléletmódja Pilar identifikációjának eredménye volt, a történetmondásban is találunk narrációs varázslatot, amellyel azonosulva az olvasó megteremt(het)i a varázslatos szemléletmód fikcionális világát. A szöveg a családtagok nézőpontjából elmesélt hosszabb-rövidebb fejezetek mozaikja. Egyes szám egyes én-elbeszélő Celia leveleiben, Pilar passzusaiban s Felicia fiának, Ivanitónak bekezdéseiben szerepel. A többiek élményeit mind mint egyes szám harmadik személyű narrátor beszámolóit olvassuk. Az időrend összekuszálódott, de Pilar naplójegyzeteiben mégis van egy nagyjából előre haladó történetmondás. Mint minden tisztességes realista regény, a történet maga halállal ér véget – de Celia elmerülése a tengerben kivetítve Pilar képletes megszületése is egyben.

A kettős identitású bevándorló kozmikussá tágult gyermeki elhagyatottságából tehát ebben a szövegben van kilépési lehetőség: a csodás elem, melyet a kubai képzelet és hagyományok nyelvén lehet létrehozni.

*

A multikulturális irodalmak térnyerését a társadalomtudományokban lezajlott kulturális fordulat részeként foghatjuk fel. A kulturális stúdiumok az irodalmat mint a kulturális termelés részét tekintik, amely egy reprezentációja az adott közeg kulturális gyakorlatainak. Ilyen értelemben a valamely kisebbséghez köthető szövegek tehát jól szolgálják a kulturális stúdiumok irodalomképét, hiszen a marginális irodalmak szépprózáját meghatározza az erős kontextuális beágyazottság, a csoportidentitással való küzdelem, az erős önéletrajzi ihletés. Ám érdekes módon a multikulturális szövegekben ugyancsak gyakran megtalálható mágikus elem kreatívan átformálja a megjelenített napi konfliktusokat. Talán ez az elem teszi a bevezetőben felemlegetett amerikai barátom számára is olvashatóvá ezeket a szövegeket, és késztethet bennünket is a kulturális stúdiumok irodalomfogalmának további átgondolására.

Lennert Géza: Test – tér 1.